

ISSN (Print) 2616-678X
ISSN (Online) 2663-1288

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of the L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Серия **ФИЛОЛОГИЯ**
PHILOLOGY Series

№4(125)/2018

1995 жылдан бастап шығады

Издается с 1995 года

Founded in 1995

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Астана, 2018

Astana, 2018

Бас редакторы **Дихан Қамзабекұлы**
филология ғылымдарының докторы, проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары **Шолпан Жарқынбекова**
филология ғылымдарының докторы, проф. (Қазақстан)

Редакция алқасы

Аскер оғлы Рамиз	Ф.ғ.д., проф. (Әзербайжан)
Ақматалиев Абдылдажан	Ф.ғ.д., проф. (Қырғызстан)
Бахтикиреева Улданай	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Беженару Людмила	Ф.ғ.д. проф. (Румыния)
Бейсембаева Жанаргүл	Ф.ғ.к., (Қазақстан)
Біжкенова Айгүл	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Жақыпов Жантас	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Журавлева Евгения	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Жаң Динжиң	PhD, проф. (Қытай)
Ескеева Мағрипа	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Ержласун Гүлжанат	PhD, ассос. проф. (Түркия)
Қасқабасов Сейіт	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Негимов Серік	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Нұрғали Қадиша	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Нуриева Фануза	Ф.ғ.д., проф. (РФ, Татарстан)
Райхл Карл	Ф.ғ.д., проф. (Германия)
Рахманов Носимхан	Ф.ғ.д., проф. (Өзбекстан)
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф. (АҚШ)
Сәтенова Серікгүл	Ф.ғ.д. проф. (Қазақстан)
Султанов Казбек	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Тәжібаева Сәуле	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хисамитдинова Фирдаус	Ф.ғ.д., проф. (РФ, Башқұртстан)
Чернявская Валерия	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Шәріп Амантай	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Шәріпова Гүлбану	Ф.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Экиджи Метин	PhD, проф. (Түркия)
Янковский Генрих	PhD, проф. (Польша)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.

Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Жауапты редактор, компьютерде беттеген: Илияс Құрманғалиев

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 27.03.2018 ж. №16996-Ж тіркеу куәлігімен тіркелген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 35 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 12/1, тел.: (7172)709-500
(ішкі 31413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief **Dihan Kamzabekuly**
Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief **Zharkynbekova Sholpan**
Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)

Editorial board

Asker ogly Ramiz	Doctor of philology, Prof. (Azerbaijan)
Akmataliyev Abdildajan	Doctor of philology, Prof. (Kyrgyzstan)
Bakhtikireeva Uldanai	Doctor of philology, Prof (Russia)
Beisembayeva Zhanargul	Can. of philology, (Kazakhstan)
Bezhenaru Lyudmila	Doctor of philology, Prof (Romania)
Bizhkenova Aigul	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Chernyavskaya Valeriya	Doctor of philology, Prof. (Russia)
Erzhiasun Güljanat	PhD, assos. Prof (Turkey)
Yeskeyeva Magripa	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Henryk Jankowski	PhD, Prof. (Poland)
Kaskabassov Seit	Doctor of philology, Prof (Kazakhstan)
Khisamitdinova Firdaus	Doctor of philology, Prof. (RF, Bashkortostan)
Metin Ekiji	PhD, Prof. (Turkey)
Negimov Serik	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Nurgali Kadisha	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Nurieva Fanuza	Doctor of philology, Prof. (RF, Tatarstan)
Reichl Karl	Doctor of philology, Prof. (Germany)
Rakhmanov Nasimhon	Doctor of philology, Prof. (Uzbekistan)
Rivers William Patrick	PhD, Prof. (USA)
Satenova Serikkul	Doctor of philology, Prof (Kazakhstan)
Sultanov Kazbek	Doctor of philology, Prof. (Russia)
Sharip Amantay	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Sharipova Gulbanu	Can. of philology, assos. Prof. (Kazakhstan)
Tazhybayeva Saule	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Zhakypov Zhantas	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Zhang Dingjing	PhD, Prof. (China)
Zhuravleva Yevgeniya	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31-413)
E-mail: vest_phil@enu.kz

Executive editor, computer layout: Ilyas Kurmangalyev

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University PHILOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No 16996-Ж from 27.03.2018

Periodicity: 4 times a year Circulation: 35 copies

Address of printing house: 12/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор **Дихан Камзабекулы**
доктор филологических наук, проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора **Шолпан Жаркынбекова**
доктор филологических наук, проф. (Казахстан)

Редакционная коллегия

Аскероглы Рамиз	д.ф.н., проф. (Азербайджан)
Акматалиев Абдылдажан	д.ф.н., проф. (Киргизстан)
Бахтикиреева Улданай	д.ф.н., проф. (Россия)
Беженару Людмила	д.ф.н., проф. (Румыния)
Бейсембаева Жанаргуль	к.ф.н., (Казахстан)
Бижкенова Айгуль	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Жакыпов Жантас	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Жан Динжин	PhD, проф. (Китай)
Журавлева Евгения	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ескеева Магрипа	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ержласун Гульжанат	PhD, ассос. проф. (Турция)
Каскабасов Сейит	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Негимов Серик	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Нургали Кадиша	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Нуриева Фануза	д.ф.н., проф. (РФ, Татарстан)
Райхл Карл	д.ф.н., проф. (Германия)
Рахманов Насимхон	д.ф.н., проф. (Узбекистан)
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф. (США)
Сатенова Серикгуль	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Султанов Казбек	д.ф.н., проф. (Россия)
Тажибаева Сауле	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Хисамитдинова Фирдаус	д.ф.н., проф. (РФ, Башкортостан)
Чернявская Валерия	д.ф.н., проф. (Россия)
Шарип Амантай	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Шарипова Гульбану	к.ф.н., и.о. доцент (Казахстан)
Экиджи Метин	PhD, проф. (Турция)
Янковский Хенрих	PhD, проф. (Польша)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 408

Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Ответственный редактор, компьютерная верстка: Ильяс Курмангалиев

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ФИЛОЛОГИЯ

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций РК под номером №16996-Ж от 27.03.2018г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 35 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажимукана, 12/1, тел.: (7172)709-500 (вн.31413)

© **Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева**

Мазмұны

<i>Аймұхамбет Ж.Ә., Мақаш Л.</i> Атилла туралы аңыздар 8	8
<i>Амангелді А.А., Тилеужан Д.М.</i> Лиро-эпостық жырлардағы жылқыға қатысты заттық мәдениет лексикасының берілуі 15	15
<i>Байбатырова А.А.</i> Ағылшын тілінде жазылған ғылыми мақаланың макро-құрылымының когнитивтік және прагматикалық моделі 25	25
<i>Бейсембаева Г.З., Калибасова А.К.</i> Гендерлік лингвистикадағы эмоцияны айқындайтын лексика (ағылшын және қазақ тілдері негізінде) 42	42
<i>Бейсембаева Ж.А., Барямова Р.К.</i> Техникалық дағдылар және ағылшын тілі оқытушыларының онлайн оқыту дайындығы 50	50
<i>Бижкенова А.Е.</i> Қазіргі қазақ тіліндегі туынды модельдеу 62	62
<i>Дәулетбекова Ж.Т., Юсуп П.Қ.</i> Білім беру үдерісінде филолог-студенттердің интеллектуалдық құзіреттілігін қалыптастырудың психологиялық негіздері 70	70
<i>Дихан Қамзабекұлы</i> Алаштың «23 жоқтауы» - азаттықты жоқтау рәмізі 77	77
<i>Жусупова Р.Ф., Ниязова А.Е., Абдуова Б.С.</i> Кәсіби бағдарлы тілдік тұлғаны қалыптастырудың мультилингвалды сипаты 86	86
<i>Зейнулина А.Ф., Ибраева А.Т.</i> Ұлы Дала фольклорындағы Арқалық батыр бейнесі 94	94
<i>Мұхтарова С.С.</i> Қазақ баламасыз лексикасын жеткізу жолдары (І. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы негізінде) 102	102
<i>Сыздықова Г.О.</i> «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырындағы сапалық сын есімдердің семантикасы 108	108
<i>Таңжарықова А.В., Юсуп А.Н.</i> Қазіргі қазақ поэзиясындағы киелі жердің мифопоэтикалық бейнесі 115	115
<i>Тұрысбек Р.С., Мәтібаева Э.Қ.</i> Шағын жанрдың көркемдік әлемі (Д. Досжан әңгімелері бойынша) 121	121
<i>Өтебалиева Г.Е., Қасқабасова Қ.С.</i> Ана тілі деңгейінде үйренуге арналған көпдеңгейлі тіл білімі 129	129
<i>Шокабаева С.С.</i> Қазіргі қазақ тіліндегі «ақ» сөзінің сөзжасамдық әлеуеті 136	136
<i>Жазбадерек. Сәтенова С.К.</i> Рухани жаңғырумен үндес іргелі ғылыми еңбек 145	145

Contents

<i>Aimukhambet Zh.A., Makash L.</i> Legends about Attila	8
<i>Amangeldy A.A., Tilozen D.M.</i> Reflections of material and cultural vocabulary associated with the horse in lyric-epic works	15
<i>Baibatyrova A.A.</i> Cognitive-Pragmatic Model of Macrostructure of Research Articles Written in English	25
<i>Beisembayeva G.Z., Kalibasova A.K.</i> Gender aspect of the emotion expression in English and Kazakh languages	42
<i>Beisembayeva Zh.A., Baryamova R.K.</i> Technical Skills and Readiness of English Language teachers in Kazakhstan to teach online	50
<i>Bizhkenova A.E.</i> Modern modeling of the Kazakh Language	62
<i>Dauletbekova Zh.T., Yusup P.K.</i> Psychological Basis of the Formation of Philologists-Students' Intellectual Competence in the Literary Educational Process	70
<i>Dihan Kamzabekuly</i> «23 Zhoktau» of Alash – a Symbol of Zhoktau for Freedom	77
<i>Zhusupova R.F., Niyazova A.E., Abduova B.S.</i> Formation of professionally oriented linguistic identity multilingual character	86
<i>Zeinulina A.F., Ibrayeva A.T.</i> Character of Arkalyk Batyr in the Great Steppe Folklore	94
<i>Mukhtarova S.S.</i> To translation problems of Kazakh non-equivalent vocabulary (on the materials of I. Esenberlin trilogy “Nomads”)	102
<i>Syzykova G.O.</i> Semantics of qualitative adjectives in the work «Kozy Korpesh-Bayan Sulu»	108
<i>Tanharykova A.V., Yusup A.N.</i> Mythological and technical foundations of sacred places in modern Kazakh poetry	115
<i>Turysbek R.S., Matibayeva E.K.</i> Small genre and artistic world (On creativity D.Doszhans)	121
<i>Utebaliyeva G.E., Kaskabassova Kh.S.</i> Multi-level language proficiency in learning a non-native language	129
<i>Shokabayeva S.S.</i> Word-formulative Potential of the Word «ақ» in the Modern Kazakh Language	136
Chronicle. <i>Satenova S.K.</i> Fundamental scientific work in the light of spiritual rebirth of society	145

Содержание

<i>Аймухамбет Ж.А., Макаш Л.</i> Легенды об Аттиле	8
<i>Амангельды А.А., Тилеужан Д.М.</i> Отражения материально-культурной лексики, применяемые к лошади в лиро-эпических произведениях	15
<i>Байбатырова А.А.</i> Когнитивно-прагматическая модель макроструктуры англоязычной научной статьи	25
<i>Бейсембаева Г.З., Калибасова А.К.</i> Гендерный аспект выражении эмоции в английском и казахских языках	42
<i>Бейсембаева Ж.А., Барямова Р.К.</i> Технические навыки и готовность учителей английского языка обучать онлайн	50
<i>Бижкенова А.Е.</i> Моделирование дериватов в современном казахском языке	62
<i>Даулетбекова Ж.Т., Юсуп П.К.</i> Психологические основы формирования интеллектуальной компетентности филологов-студентов в литературном образовательном процессе	70
<i>Дихан Камзабекулы</i> «23 жоктау» Алаша – символ жоктау по свободе	77
<i>Жусупова Р.Ф., Ниязова А.Е., Абдуова Б.С.</i> Формирование профессионально-ориентированной языковой идентичности в мультилингвальной среде	86
<i>Зейнулина А.Ф., Ибраева А.Т.</i> Образ Аркалык батыра в фольклоре Великой Степи	94
<i>Мухтарова С.С.</i> Особенности перевода казахской безэквивалентной лексики (на материале трилогии И. Есенберлина «Кочевники»)	102
<i>Сыздыкова Г.О.</i> Семантика качественных прилагательных в произведении «Козы Корпеш-Баян сулу»	108
<i>Танжарыкова А.В., Юсуп А.Н.</i> Мифопоэтические мотивы сакральных мест в современной казахской поэзии	115
<i>Турысбек Р.С., Матибаева Э.К.</i> Художественный мир малого жанра (По творчеству Д. Досжана)	121
<i>Утебалиева Г.Е., Каскабасова Х.С.</i> Разноуровневое владение языком при обучении неродному языку	129
<i>Шокабаева С.С.</i> Словообразовательный потенциал слова «ак» в современном казахском языке	136
<i>Хроника. Сатенова С.К.</i> Фундаментальный научный труд в свете духовного возрождения общества	145

XFTAP 17.71.07

Ж.Т. Дәулетбекова¹, П.Қ. Юсуп²

Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: ¹ayzhan.yusup@mail.ru, ²farhat.yusup.70@mail.ru)

Әдеби білім беру үдерісінде филолог-студенттердің интеллектуалдық құзіреттілігін қалыптастырудың психологиялық негіздері

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орындарындағы білім беру үрдісінің нәтижесі ретінде студенттердің интеллектуалдық құзіреттілігін қалыптастыру мен дамытудың жолдары қарастырылады. Интеллектуалдық ұғымының негізінен психология ғылымына тән категория ретіндегі ерекшеліктері мен оның білім берудің нәтижесі тұрғысындағы маңызы да жан-жақты сараланады. Маманның белгілі бір пән саласы бойынша игерген білім, білік, дағдыларының жиынтығы ретінде интеллектуалдық әлеуеттің қоғамдық қызметі, жеке тұлғаның кәсіби жетістіктері мен еңбекте атқаратын қызметі мен мәні де зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып қарастырылады.

Интеллектуалды құзіреттілікті тұлғаның интеллектуалдық жағынан кемелденуін білдіретін көрсеткіші ретінде қарастыру оның жоғарғы мектептегі білім беру кеңістігінде болашақ маманның алған білімінің нақты нәтижесі деп санаумен пара пар. Мақалада осы аталған мәселелер ғылыми тұрғыдан шешімін табады.

Түйін сөздер: интеллект, құзіреттілік, әлеует (потенциал), білім, білік, дағды.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2018-125-4-70-76>

Кіріспе. Бүгінгі жоғары білім беру нәтижесі ретінде құзіреттілік категориясы басты назарға алынуда. Өйткені болашақ маманның білім, білік, дағдылары мен кәсіби деңгейінің ең негізгі өлшемі олардың құзырлылық сапасы болып табылады. Сондықтан қазақ тілі мен әдебиеті мамандығында білім алған филолог-студенттің мамандық сапасы оның кәсіби және интеллектуалдылық құзіреттілігінен де танылады.

Негізінен «интеллект» термині белгілі бір ғылымның аясында ғана қызмет ететін немесе қарастырылатын ұғым емес. «Интеллект» сөзі ғылымаралық ұғымдардың қатарына жатады. Барша адамзаттың өмір сүру үрдісіндегі мәні зор көрсеткіш ретіндегі интеллекттің ғылыми анықтамасы мен түсіндірмесі әртүрлі ғылым саласында әрқилы болып келеді. Дегенмен, олардың барлығына ортақ түйін ол интеллекттің адамның ақыл-ой әрекетінің деңгейін танытатын көрсеткіш екендігінде.

«Интеллект» терминінің мәні (латынша «Intellectus») – «ақыл», «түсінік», «таным» дегенді білдіреді. Яғни ол адамның ойлау қабілетінің жемісі екендігі сөзсіз. «Интеллект» ұғымына берілген анықтамалардың бір парасы мынадай болып келеді:

Интеллект – адамның ойлай алу қабілеті;

Интеллект – мақсатқа жетуге бағытталған адаптациялық әрекеттің түрі.

Интеллекттің моделін құрушылардың өзі екіге бөлінеді. Олардың бір тобы бір факторлы модельді ұсынса, екінші топ мультифакторлы модельді ұсынады.

Интеллект латектілі құрылым болып саналады. Ол зерттеушіге әртүрлі жанама танымдар арқылы тапсырма шешу үшін берілген.

Тақырыптың өзектілігі. Бүгінгі таңда жоғары білім беру орындарындағы білім беруді ұйымдастырудағы түрлі жаңғырулар мен жаңартулардың басым бағыты жеке тұлға әлеуетін, маманның кәсіби деңгейін көтеруге негізделіп отыр. Сондықтан ЖОО-дағы білім беру үрдісі студенттің тұлғалық әлеуетін байыта отырып, оның негізгі құзіреттіліктерін қалыптастыруға, олардың мәселені өз бетімен шеше алу қабілетін дамытуға, алған біліміне сүйенуге, интеллектуалдылық мәдениетін жетілдіруге бағытталады. Ал қазақ тілі мен

әдебиеті мамандықтарында мұндай нәтижеге қол жеткізу үшін ең алдымен білім алушының интеллектуалдылық құзіреттілігін қалыптастыру маңызды болмақ. Біз мақаламызда «интеллект» ұғымының оқыту үрдісіндегі білім нәтижесі ретіндегі құзырлылық табиғатын анықтау мақсатын қойып отырмыз. Ол үшін кәсіби филолог маманның интеллектуалдық құзыретін қалыптастыратын негізгі әрі басты ұстанымдарды, оқыту мен білім берудегі жүйелі қызметтердің сапалық және мәндік сипатын анықтау бағытында іздендік.

Зерттеудің дереккөздері. Әйгілі психолог Жан Пиаже интеллектіні қарастырғанда басты назарын баланың танымдық әрекетінің механизмін зерттеуге бағыттайды. Балалардың ойлауы мен сөйлеуі бойынша зерттеулерінің нәтижесінде ол психикалық даму дегеніміз интеллектуалдық даму, ал психикалық дамудың кезеңдері дегеніміз ол жеке интеллектінің даму кезеңі деген қорытындыға келеді. Бұл дамудың мәні мен мақсаты қоршаған өмір шындығына бейімделуде онымен тепе-теңдікке қол жеткізу мақсаты тұрады. Оның ойынша, интеллектінің дамуы үш кезеңнен тұрады: «сначала формируются сенсомоторные структуры (система обратных действий), затем возникают конкретные операции (система действий выполняемых в уме), потом открываются возможности для формирования формальных операций» [1].

Пиаженің пікірінше интеллект дегеніміз – өмір сүру ортасына бейімделу құралы. Адам әлеуметтік ортада өмір сүре отырып оның тепе-теңдігін бұзып, қалыпты жағдайдан ауытқуына ықпал ететін әсерін сезінеді. Кез келген адам өзін қоршаған ортамен үйлесімді қарым-қатынас орнатып, тиімді байланыс жасауға ұмтылатыны сөзсіз. Өйткені адам өзі тіршілік ететін ортадағы тепе-теңдікті сақтау үшін, кездесетін қиындықтарды шешу үшін өмірлік жағдаяттарға бейімделуі керек. Оның ойынша интеллект нақ осы мақсат жолында қызмет етеді екен.

Адамның интеллектуалдық әлеуетінің басты қызметі жолындағы осы тепе-теңдіктің механизмін ғалым ассимиляция және аккомодация деп санайды. Ассимиляция – бұрыннан қалыптасқан білік пен дағдыға сәйкес жаңа құралдармен жасалатын іс-әрекет. Аккомодация – осы білік пен дағдыларды өзгерген жағдаяттарға сәйкес өзгертуге тырысу. Аккомодация мен ассимиляция нәтижесінде адам психикасы мен іс-әрекетіндегі бұзылған тепе-теңдік орнына келеді, ал білік, дағды және жағдаяттар арасындағы сәйкессіздік жойылады. Ассимиляция мен аккомодация өзара тепе-теңдікті сақтап тұрған кезде адамнан парасатты мінез-құлық пен саналы әрекет күтуге болады. Ал бұл тепе-теңдік бұзылған жағдайда мінез-құлық пен іс-әрекетте интеллектуалдық қасиет кеміп, құрып кетеді. Бұл екі категорияның арасындағы іргелі тепе-теңдікті сақтап қалу өте қиын міндет және бұл мәселенің шешімі субъектінің интеллектуалдық дамуы деңгейімен тікелей байланысты.

Пиаже интеллекттің қалыптасуын баланың психикалық дамуындағы негізгі өзекті жүйе деп санайды. Өйткені барлық басқа психикалық үрдістер соған байланысты. Ол баланы интеллектуалдық жағынан қалыптаспаған адам деп санамайды. Ғалым баланың ойлау жүйесіндегі ерекшеліктерді көре білген. Сол себепті де өзіне осы ерекшеліктерді зерттеуді мақсат етті, оның заңдылықтарын түсінуге ұмтылды.

Адамның ойлау қабілетінің тілі шыққанға дейін-ақ қалыптасатынын түсіне тұра ғалым өз зерттеулерінде бала тілін қарастыруға көп күш жұмсайды. Балалар бақшасында жүргізілген зерттеулерде балалардың бос уақытында, ойын кезінде, сурет салғанда, ойыншықтар құрастырған кезде айтқан сөздері мен іс-әрекеттері түгелдей жүйелі түрде тіркеліп отырады. Пиаженің зерттеулері нәтижесінде алынған қорытындылар балалар тілін екі топқа бөлуге болатынын көрсетеді. Біріншісі, әлеуметтенген тіл. Әлеуметтенген тілде тілдік қатынасқа түсушілердің серіктесі тарапынан қарсы әрекет күту мүддесі көрінеді. Оның қызметі әңгімелесушіге әсер ету болып табылады. Бұл тілде сұрақ, жауап, сын, ақпарат, бұйрық және т.б. формалар болуы мүмкін. Екіншісі, өзімшіл (egocentric speech) тіл. Бұл тіл баланың тура сол кезде не ойласа соны айтуын білдіреді. Ол бұл кезде әңгімелесуші

оны тындап тұр ма, оның көзқарасы қандай деген мәселеге назар аудармайды. Бұл сөйлеу тілінде қайталау, монолог сияқты формалар жиі ұшырасады. Ғалым өзіміздік тілдің қызметі экспрессивті көңіл-күймен байланысты деп санайды.

Зерттеу нәтижелері. Интеллектуалдылық құзіреттілік ұғымы негізінен психологиялық еңбектерде көп қарастырылады. Жалпы психологияда адамның интеллектуалдылық ерекшелігін сипаттау үшін пайдаланылып келген категориялық аппараттар адамзат қоғамының бүгінгі даму деңгейіне және интеллектуалдылық мүмкіндіктердің сол қоғамдағы атқаратын рөлінің артуына сәйкес келмей отыр.

Адамның интеллектуалдылық әлеуеті мен мүмкіндіктерін әр қырынан зерттеген Р. Глейзер, У.Шнайдер, Д.Равен, М.Холодная сияқты ғалымдардың пікірлерінің негізгі өзегі бір деуге болады. Аталған ғалымдардың еңбектеріндегі түрлі тұжырымдарды саралай отырып, мынадай қорытындыға келуге болады: интеллектуалдылық құзірет дегеніміз субъектінің белгілі бір пәндік саланы меңгеру деңгейін анықтай отырып, арнайы пәндік білім алуды ұйымдастырудың ерекше түрі мен осы пән саласы бойынша қажетті шешімдерді тиімді қабылдау стратегиясымен сипатталады.

Интеллектуалдылық құзіреттіліктің өзі адам интеллектісі мен оның перцептивті-аналитикалық қабілетімен танылады. Оған жеке тұлғаның алынған ақпаратты өңдеу және қабылдау қабілеті, логикалық ойлау жүйесі, заңдылықтар мен қағидаттарды түйсіну қасиеті, іс-әрекеттік қызметі, практикалық мәселелерді жылдам әрі оңтайлы шешу қабілеті және концептуалдық икемділігі жатады. Бұл қабілеттер басты базалық түсініктер ретінде қарастырылады және де тұжырымдалған, негізделген жауапты шешімдерді қабылдауда оң нәтижеге қол жеткізеді.

М.Холодная «құзіреттілік дегеніміз кейбір нақты пән саласы бойынша жинақталған білім ғана емес, сонымен бірге тұлғаның жалпы интеллектуалдылық дамуын да танытады» деп санайды. Оның пікірінше, адамның ақыл-ой тәжірибелерінің қалыптасу кезеңдерін бірнеше деңгейлерге жіктеуге болады. Мәселен, когнитивтік тәжірибе кезеңі, яғни ақпараттарды тиімді өңдеу механизмдер деңгейі; метакогнитивті деңгей – тұлғаның өз интеллектісінің ерікті және еріксіз орындалу жұмысының механизмдері; интенционалды – өзінің ақыл-ойының ерекшеліктерін қоршаған әлеуметтік қоғам шындығының объективті талаптарымен теңдестіруге мүмкіндік беретін механизмдер. Осы тұжырымға сүйенген зерттеуші-ғалым білім беру үдерісіндегі кәсіби құзіреттіліктердің қалыптасуы білім алушының интеллектуалдылық тәрбиесімен қатар жүруі керек дейді. Соған сәйкес адамның интеллектуалды жай-күйінің оның бүкіл өміріне, тұрмыс-тіршілігіне, іс-әрекетіне тікелей әсер ететінін баса айтады: «что чувство интеллектуальной состоятельности (либо интеллектуальной несостоятельности) может существеннейшим образом влиять на темп и характер интеллектуального развития личности» [2, 127].

Ғалымның сөзін ары қарай таратар болсақ, жеке тұлғаның өзіндік бағасы оның интеллектуалдық даму сапасына тікелей әсер етеді және де оның өзін-өзі тануы арқылы жоғары дәрежелі субъект деңгейіне көтереді. Сол себепті адамның интеллектуалдық құзіреттілігін кеңірек қарастыру қажеттілігі туындайды.

Жоғарыда аталған зерттеу жұмыстарын сараптай келгенде, болашақ филолог-маманның кәсіби сапасының толық қалыптасуына нақ осы интеллектуалдылық құзіреттілік ықпал ететіндігі айқындалады. Себебі интеллектуалдылық құзіреттіліктің қалыптасуы филолог-студенттердің барлық білім саласын игеруін қамтамасыз етеді және жалпы пәндер бойынша білім мазмұнының компоненттерін толық меңгеруге көмектеседі. Оларға: оқытылатын пәндер бойынша жалпы оқу дағдылары мен білім-біліктері жатады. Осының арқасында қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша оқитын студенттердің бойында ақпараттарды іздеу және өңдеу қабілеті, ақпараттар мен коммуникацияларды меңгерудің жаңа технологияларын пайдалану қабілеті, өз бетінше әрекет ету, басқалармен тиімді тілдік

қарым-қатынас жасау, рефлексияға қабілеті қалыптасады. Осыдан келіп интеллектуалды күзіреттіліктің психологиялық қасиеті ретінде адамның өзіндік ментальды, яғни ақыл-ой тәжірибесін санауға болады деген қорытынды шығаруға болады.

Интеллектуалдық күзіреттілік деп жеке тұлғаның бүкіл өмір бойында түрліше факторлардың ықпалының нәтижесінде қалыптасатын қасиеттерін атауға болады. Бірқатар авторлардың пікіріне сүйенсек, күзіреттілік сезімінің негіздері негізінен адамзат баласының туғанынан бастап он екі жасқа дейінгі аралықта қалыптасады, кейінірек жеке тұлғаның қалыптасуының әр кезеңінде ата-анасы мен ұстаздарының тікелей ықпал етуінің арқасында құндылықтар жүйесі мен тәрбиелеу стилінің тағайындалуына орай одан әрі дами түседі. Бұл кезеңде жеке тұлғаға оның өмірінде болған барлық ситуациялық жағдаяттар, тіпті ата-анасының психикалық жағдайы да өз әсерін тигізеді. Бұл жерде күзіреттілік адамның ішкі қанағат сезімін реттейтін, дамуына ықпал ететін қозғаушы күш ретінде қарастырылады. Осыған орай зерттеушілер арасында жеке тұлғаның қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауында күзіреттілікке деген ішкі психологиялық қажеттілік туындайды деген көзқарас бар. Ол негізінен қоршаған ортаға бейімделуден туындайды, яғни адамның биологиялық қажеттіліктерімен түйіспейді. Ол ең алдымен тұлғаның өмірлік таңдауымен шектеседі.

Интеллектуалдылық күзіреттілік дегеніміз бұл – көпдеңгейлі білімнің нақты көрсеткіші, яғни жеке тұлғаның өзінің белгілі бір пәндік-танымдық салада қалыптасқан білімдер жүйесіне сүйене отырып туындаған проблемалық жағдаяттарды оңтайлы шешу қабілеті. Ол білім алушының бойында қалыптасқан ішкі психологиялық қабілеттері мен құндылықтарынан айқын көрінеді. Мәселен, Дж.Равен аталған феноменді «жоғары жетістік» деп көрсетеді және де «күзіреттілікті интеллектуалдылық және құндылық-мотивациялық факторлармен бірлікте қарастыру» қажеттігін ұсынады. Ал А.Әлімов білім алушының интеллектуалдылық күзіреттілігін қалыптастырудың басты шарты ретінде іс-тәжірибені, белсенді іс-әрекетті атап өтеді. Яғни қазіргі ақпараттық қоғамда бастамашыл, шығармашылық қабілеті жоғары, өзіндік шешім қабылдай алатын білім алушы интеллектуалды тұлға ретінде оң нәтижеге қол жеткізе алады деп есептейді. Ол өз зерттеуінде күзіреттілікке мынадай баға береді: «Құзырлылық идеясы білім игеру процесінің қорытынды нәтижесі ретінде зияткерлік (парасаттық, интеллектуалдық) қабілеттерді дамытуды қабылдайды. Ал ол қабілеттер өз кезегінде білім алушыларға техникалық, экономикалық және мәдени өзгерістерді саналы түрде түйсініп, әлеумет ішінде жұмыс жасай білу, бастамашылық пен жауапкершілік, шығармашылық пен конструктивтік көзқарас, икемділік пен бейімшілдік сияқты қасиеттерді дамыту мүмкіншілігін береді» [3, 26]. Осылай ой қорытқан педагог күзіреттілік студентті өзін-өзі басқару мен ұйымдастыруға тәрбиелейді, өз жұмысын бағалауға, іс-әрекетін түзетуге үйретеді, интеллектуалдық қабілетін шыңдауға көмектеседі деп түйіндейді.

Интеллектуалдылық күзіреттілікті интеллектуалды кемелділік көрсеткіштерінің бірі деп тануға болады. Өйткені күзіреттіліктің жоғары даму деңгейі тұлғаның ақыл-ойының дамуына әсер етеді. Л.С.Выготский интеллектуалды кемелділік жағдайында әрбір танымдық қызмет өзінің таза функциясын атқаруын тоқтататынын айта келе: «восприятие выступает уже как часть наглядного мышления, процесс запоминания превращается в сплав памяти и мышления, т.д.» [4], - деген қорытындыға келеді. Интеллектуалдылық күзіреттіліктің ұдайы жетілуі, ойлау қабілетінің өзіндік ерекшелігінің өсуі тұлғаның үйлесімді дамуына қажетті интеллект мәдениетінің қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Ең басты нысаны адам болып табылатын білім беру кеңістігі дегеніміз білім беру мақсаттарын іске асыруға бағытталған барлық ынта-жігерлер жиынтығы. Ол үздіксіз білім беру жүйесіндегі адамның жалпы тіршілік кеңістігін де сипаттайды. Білім берудің басты міндеті белгілі бір қалыптасқан үлгі бойынша адам жасау емес, керісінше оның өзін-өзі тануына, өзінің тұлғалық әлеуетін ашуына және жетілдіруіне, өмірлік ұстанымдары мен

мақсатын таңдап, айқындай алуына, адам өмірінің мәнін түсіне білуге көмектесу болып табылады. Ал білім мазмұнын тұлғаның өзіндік және жас ерекшелігіне бейімдеп қана қоймау керек, сонымен бірге ол тұлғаның интеллектуалдылық дамуының нақты психологиялық механизмдерін есепке алу бағытында түбегейлі өзгертілуі тиіс. Бұл құбылыс еліміздегі орта білім беру саласы бойынша енгізіліп отырған жаңартылған білім беру мазмұнында толық көрініс тапқандығын айта кетуіміз керек. Жеке тұлғаға бағытталған білім беру үрдісі жаңартылған оқу бағдарламасының негізгі өзегі болып табылады. Еліміздегі орта білім берудегі жаңа реформалар әрі жедел, әрі табысты жүргізіліп жатқан бүгінгі күнде жоғары оқу орнындағы білім беру мазмұнының да жаңа сапаға көтеру өмір талабы болып отыр. Сондықтан бүгінгі таңда жоғары оқу орындарындағы білім берудің тиімділік көрсеткіші ретінде тек білім, білік, дағды ғана емес, сондай-ақ құзіреттілік, белсенділік, шығармашылық, өзін-өзі жетілдіру, бірегей ойлау қабілеті, рефлексия сияқты педагогика-психологиялық категорияларды да атауға болады. Себебі, қазіргі кезде тек формалды білім алу жеткіліксіз, яғни жеке тұлға үздіксіз білім алуы, жетілуі қажет. Өйткені білім, білік, дағдылар студенттердің интеллектуалдылық тәрбиесінің деңгейін толық көрсете алмайды. Зерттеушілер атап көрсеткендей, «...қазіргі ағымы жылдам ақпараттық заманда бүкіл дүниежүзілік қауымдастық мойындап отырғандай экономикалық дағдарыстармен қатар адами ресурстардың дамуында да дағдарыстық құбылыстар байқалады. Сол себепті «жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың академиялық білімдерімен қатар олардың адами капиталын, интеллектуалды әлеуетін дамыту үрдісі кездейсоқ емес, кезегін күттірмейтін мәселе» [5, 150]. Бұл пікір болашақ кәсіби мамандарға арнайы білімдерімен қатар олардың бойында интеллектуалдық құзіреттілігін де қалыптастыру қажет деген көзқарастан туындап отыр. Ал құрамында интеллектуалдылық құзіреттілігі бар базалық интеллектуалдылық сапалар тұлғаның интеллектуалдылық аясының нақты сипатын таныта алады. Осыған байланысты білім, білік, дағдылар жоғары оқу орындарындағы білім берудің тиімділігін бағалаудың қатардағы құрамдас бөлігі болып қана саналады.

Жоғары мектептің білім беру кеңістігіндегі интеллектуалдылық құзіреттілікті дамыту филолог-студенттің субъектілік тәжірибесін көтеруге, байыту үшін жағдай жасауға және оның өзіндік бірегейлігін дамытуға негізделген жеке тұлғаға бағытталған білім болып табылады. Зерттеуші И.С.Якиманская субъектілік тәжірибенің мазмұны ретінде үш түрлі құбылысты атап көрсетеді: ол біріншіден, заттарды, түсініктер мен ұғымдарды, екіншіден, ақыл-ой мен практикалық іс-әрекеттерді және үшіншіден, эмоционалды кодтарды атап көрсетеді. Ғалым егер дәстүрлі білім беру субъектілік тәжірибені ғылыми негізсіз, әлжуаз категория деп санайтын болса, онда «... нужно создать новый тип учебного заведения, в котором растет и развивается ученик как носитель субъектного опыта», - деген ерекше пікір айтады [6, 73].

Қорытынды. Қорыта келгенде, жеке тұлғаға бағытталған білім берудің мақсаттарын іске асыру барысында танымның оқу және оқыту сияқты негізгі екі көзінің үйлесімді қызметі іске асуы керек. Олар тұлғаның интеллектуалдылық дамуының құрамдас бөліктері ретінде қызмет етуі тиіс. Жоғары оқу орнында білім берудің басты мақсаты филолог-студенттің дара тұлғалық қасиеттерін дамыту деп тануымыз қажет. Алайда, жеке тұлғаның оның кәсіби қалыптасуына білім мен білікті игеруіне қарама-қарсы да қоюға болмайды. Тұлға дегеніміз бұл өмірлік тәжірибелердің неғұрлым жинақталған және үздіксіз дами беретін жүйесі. Сондықтан да адамның өзіндік тәжірибесі үлкен жетістіктерге жеткенін әйгілейтін білім, білік, дағдыларға ие болған тұлғаның өзіне ғана ерекшеліктерін көрмеу мүмкін емес. Тұлғаның танылуы тек когнитивті салада ғана емес, сонымен бірге қарым-қатынас ерекшелігі, эмоционалдылық сияқты қасиеттерден де көрінеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Пиаже Ж. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. / Ж. Пиаже // Избранные психологические труды. – Москва: Просвещение, 1994. – 659 с.
- 2 Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-ое издание. / М.А. Холодная – Санкт Петербург: Питер, 2002. – 272 с.
- 3 Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері: оқу құралы. / А. Әлімов – Алматы, Ғылым, 2013. – 448 б.
- 4 Выготский Л.С. Лекции по психологии. / Л.С. Выготский – Санкт Петербург: Перспектива союз, 2018. – 148 с.
- 5 Болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру негіздері: Оқу құралы / С.Ж.Пірәлиев және т.б. – Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ, «Ұлағат» баспасы, 2014. – 296 б.
- 6 Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. - № 2. 2016, 64-77 с.

Ж.Т. Даулетбекова, П.Қ. Юсуп

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Психологические основы формирования интеллектуальной компетентности филологов-студентов в образовательном процессе

Аннотация. В статье рассматриваются способы формирования и развития интеллектуальной компетентности студентов в результате учебного процесса в высших учебных заведениях. Подробно проанализированы особенности интеллектуальной идентичности как категории психологической науки и ее значение с точки зрения результатов обучения. Публичная деятельность интеллектуального потенциала как совокупность знаний, умений и навыков, приобретенных специалистом в области определенной дисциплины, его профессиональных достижений и карьеры на рабочем месте, рассматривается на основе работ исследователей.

Рассмотрение интеллектуальной компетентности как показателя интеллектуального развития человека является конкретным значением того факта, что оно является реальным результатом приобретенных знаний в вузе и в образовательном пространстве. В статье эти проблемы решаются в научном аспекте.

Ключевые слова: интеллект, компетентность, потенциал, знания, навыки.

Zh.T. Dauletbekova, P.K. Yusup

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Psychological Basis of the Formation of Philologists- Students' Intellectual Competence in the Educational Process

Abstract. The article discusses ways of forming and developing the intellectual competence of students as a result of the educational process in higher education institutions. The features of intellectual identity as a category of psychological science and its importance in terms of learning outcomes are analyzed in detail. The public activity of the intellectual potential as a combination of knowledge and skills acquired by a specialist in a particular discipline, their professional achievements and a career in the workplace is considered on the basis of the work of researchers.

Consideration of intellectual competence as an indicator of human intellectual development is the paradox of the fact that it is the real result of the acquired knowledge at university in the educational space. The article addresses these issues scientifically.

Keywords: intelligence, competence, potential, knowledge, skills, skills.

References

- 1 Piaget J. *Psichologia intelekta. Genezis shisla u rebenka. logika i psishologiai.* // Izbrannue trudy [Selected Psychological Works. The Psychology of Intelligence. The Genesis of the Number in a Child. // Logic and Psychology]. (Enlightenment, Moscow, 1994, 659 p.). [in Russian]
- 2 Cold MA *Psishologia intelekta: paradoksu issledovania. Izdanie 2* [The Psychology of Intelligence: the Paradoxes of Research. 2nd edition]. (Peter, Saint Petersburg, 2002, 272 p.). [in Russian]
- 3 Alimov A. *Interbelsendi adistemeni JOO-da qoldanu maseleleri* // Oku kuraly [Problems of the Use of Interactive Methods in Higher Education]. (Gylym, Almaty, 2013, 448 p.). [in Russian]
- 4 Vygotsky L.S. *Lekshia po psichologii* [Lectures on Psychology]. (Perspective Union, Saint Petersburg, 2018, 148 p.). [in Russian]
- 5 Praliyev S.Zh., Orazbayeva F.Sh., Imanbayeva S.T. and others *Boloshaq mamannyn intellektualdyk aleuetin qalyptastyru negizderi: oky kuraly* [Fundamentals of the formation of the intellectual potential of the future specialist: Textbook]. (Abay KazNPU «Ulagat», Almaty, 2014, 296 p.). [In Kazakh]
- 6 Yakimanskaya I.S. *Trebovanie k ushebnyim programmam, orentirovannim na lishinostnoe razvitie cholnikov* [Requirements for Curriculum-Oriented Pa Personal Development of Schoolchildren]. (Questions of Psychology, (2), 64-77). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Дәулетбекова Ж.Т. – Педагогика ғылымдарының докторы, Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Юсуп П.К. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «6D011700 – қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы 2-курс докторанты, Алматы, Қазақстан.

Dauletbekova Zh.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Kazakh and literature Department named after Academician S.Kirabaev, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Yusup P.K. – 2 rd year PhD student of specialty «6D011700 – kazakh language and literature» specialty of Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.